

נשים בעתונות העברית – ההתחלות

נורית גוברין

העתונות העברית מראשיתה ("המגיד", 1856) היתה עתונות של גברים בלבד. גברים כתבו בה וראו לנגד עיניהם בעיקר קוראים-גברים. נשים נעדרו ממנה כמשתתפות ובקוראות במשך עשרות שנים. מסקנה זו אינה מפתיעה ומקבילה להיעדרותן הכמעט מוחלטת של נשים, כקוראות ובעיקר כסופרות, מן הספרות העברית עד ראשית המאה ה-20.

אולם משעה שכתב עת ראה לנגד עיניו גם קוראות, ומחסום השפה לא היה קיים, השתתפו בו גם נשים. וכך, השתתפותן של נשים בעתונות יידיש קדמה להשתתפותן בעתונות העברית. מחקרו של שמואל ורסס בנושא: "קול האשה בשבועון בידיש 'קול מברש'", שהופיע תחילה באודיסה ואחר כך בפטרבורג, בשנים 1862-1871, בעריכתו של אלכסנדר צדרבוים (אר"ז), חשף בין דפיו שמות של כמה עשרות כותבות בתחומים מגוונים.

הסיבה המרכזית קשורה בחינוך, או ליתר דיוק, בחוסר החינוך העברי שהיה מנת חלקן של הילדות-הבנות, שלא קיבלו חינוך עברי מסורתי ב"חדר" וממילא לא ידעו עברית כלשון אם. יש, כמובן, סיבות נוספות, הקשורות במעמדן של הנשים במשפחה ובחברה, בחינוכן להיות רעיות, עקרות בית ואמהות. הן נמסרו מידי ההורים לידי הבעל ומשפחתו, ונשארו תלויות בגברים במשפחה, בלתי עצמאיות מן הבחינה הכלכלית. חינוכן המוגבל, חוסר האמונה בכוח המחשבה שלהן וביכולתן הרוחנית, הביאו גם למעגל חוזר של חוסר אמונה עצמית בכוחן וביכולתן לפעול בעולם של גברים כשוות ערך להם.

נשים משכילות בכלל ובתרבות העברית בפרט, נולדו תמיד למשפחות משכילות, כאלו שרעיונות ההשכלה העברית כבר קנו להם אחיזה של ממש, אם לא בכל בני המשפחה, כמו אצל נחמה פוחצ'בסקי וחמדה בן יהודה, הרי לפחות באחד מבניה או אחיה, כמו במקרה של דבורה בארון. במקרים לא מעטים היו משפחות אלה גם אמידות. בנות-נעדרות אלה, קיבלו חינוך מסורתי עברי מילדותן, שאם אמנם לא תמיד היה שווה ערך לזה שקיבלו הגברים, הרי נפל ממנו אך במעט. עם התבגרותן הן קנו לעצמן גם השכלה כללית יחד עם ידיעת שפות זרות, בדרך כלל רוסית, גרמנית וצרפתית. בנוסף לכל אלה היה צורך באישיות חזקה, גמרצת וברוכת כשרונות, דבקות במטרה ואמביציה חזקה. אשה כזו היתה כמעט תמיד בת למשפחה שהאמינה בה וביכולתה ואם לא עודדה אותה לפעילות רוחנית, הרי לפחות לא הגבילה ולא חסמה אותה. עד כאן תיאור החוקיות הביוגראפית הקבועה המתקבלת מבדיקת עצם התופעה של הנשים הראשונות הכותבות עברית. עם זאת, אין ספק, שכל אשה משכילה ויוצרת היא מקרה לעצמו, ונסיבות חייה ויצירתה הם אינדוידואליזם ומאבקה של האחת אינו דומה לזה של חברתה.

חוקיות זו היא את המסקנות מסקר ראשוני זה על הופעתן של נשים בעתונות העברית. יחד עמה מסתמנות מגמות בולטות נוספות הדורשות את

המשך המחקר כדי לבססן או להפריכן.

המגמה המתגלה מסקירת התכנים של כתיבת הנשים בעתונות העברית לסוגיה השונים, היא, שלכולן היתה מודעות נשית גבוהה. מודעות זו באה לידי ביטוי בנקודת המבט הנשית בכתיבתן, במאבקן על ההכרה ביכולתן האינטלקטואלית, ובמחאתן נגד קיפוח האשה במסורת ובחברה היהודית, לדוגמה - מאמרה הפרוגרמטי הראשון של נחמה פוחצ'בסקי (ראו בהמשך); או בסיפורה הראשון של חוה שפירא, המבטא את כוחה ואת הכרתה של האשה בערך עצמה. גם בשעה שנושא הכתיבה לא היה נשית אלא כללי, הוא היה חלק ממאבק על שיוויון ועל הכרה. הכתיבה היתה מתוך תחרות, ומטרתה היתה להוכיח בעליל כי האשה אינה נופלת ביכולת כתיבתה מן הגברים, והיא שוות ערך להם. כך, למשל, הפגינו סיפורי דבורה בארון מראשיתם את בקיאותה הרבה במקורות, בד בבד עם כתיבה בנוסח זרם "המתלך החדש" ששלט אז בכיפה, כולל ביקורת פארודית על המעשיות החסידייות בהמשך למסורת רבת השנים של ההשכלה. סיפוריה מצהירים, כביכול, שאילו לא היה נחתם שמה של אשה עליהם, אי אפשר היה לדעת שאשה כתבה אותם.

ניתוח מפורט של התכנים, של השירים, הסיפורים, המחזות והמאמרים שפורסמו בעתונות על ידי נשים, חורג מסקר ראשוני זה, ועדיין מחכה למחקר מפורט ויסודי.

באמריקה - יחס חיובי (?)

התגובות והביקורות הראשונות על מה שכתבו נשים בכלל ובעתונות העברית בפרט אף הוא מצפה עדיין למחקר מפורט ויסודי. המגמה המסתמנת, בעיקר בתקופת הראשית, בכל הקשור להתקבלותן היא, שהעידוד שקיבלו הנשים הסופרות בעברית, היה, אם בכלל, בעיקר מבני משפחתן ומידידים קרובים. בניגוד לדעה המקובלת, שהשתתפותן התקבלה בשמחה ובהתלהבות על עצם כניסתן של נשים למעגל הספרות העברית באמצעות העתונות, נראה, שלא כך היה הדבר. הביקורות הראשונות על יצירתן של הנשים כולל אלו שפורסמו בעתונות, היו מסתייגות, ולא פעם אף עוינות. לא זו בלבד שלא עודדו אותן "בכל מחיר" ולא נקטו אמת ביקורת סלחנית יותר ביחס לכתיבתן, אלא אדרבה, לא פעם אפילו החמירו עמן יותר מאשר עם אחרים, כדי להוכיח, כביכול, שעדיין אין הנשים יכולות להשתלב במעגל הכתיבה העברית, ואולי אפילו אינן ראויות לכך. ההכרה החברתית ביכולתן האינטלקטואלית של נשים בכלל ובחברה היהודית בפרט, היתה עדיין רחוקה. לא עמדה לה "זכות נשיות" וגם לא הזכות של המתחיל/ה, לעידוד ולהמצאה, אלא נקטו ביחס לכתיבתן בכל תומרת הדין. אולי משום שהחידוש בכתיבתן של נשים היה קשה לתברה ולמבקריה, ולא קל היה לחברה ולאלה שראו את עצמם כנציגיה, להסתגל

[יכ"ד]

ליק ית ר"ח סתק הריב"ו לצה"ה

שנה ראשונה

לנשים היוצאות מ"עזרת הנשים" ומבקשות לתפוס מקום באולם המרכזי, ביטוי להסתייגות זו מנשים משכילות בכלל, נמצא במכתביו של שלמה מימון שהשיב לאשה שהתאהבה בו "במכתב מלא בוז וחלול, וחזר והדגיש שלמדנות והשכלה אצל אשה אינן תכונות המעוררות בו אהבה" (פיינר: 453). "הפחד" מפני האשה המשכילה והמודרנית, נומק גם בחשש שבא

כל אדם שהתן להדיע דבר מה נדמים להצטנו. עליו לעולם פטר כחשבוש נמד כל שדק ו ז' - 6 נד' פ' - שדק כל עלה אלה 1/2 ו ז' - מ' ו' ו' פולט -

לא לחד סתק סתק נבל גסע. דעה ג' ר"ט 10 ז' כל דעה 25 ז' - ונעו דוכסו תולב התחריקה ד' ר'ט - כל ר'ט ר'ט. כל אים סתק לקנט דה להטע ע' כל סתקסחט נבל סידטק. חבא (סדיל). 29

יד לעק סתקסחט בכל חלקי תבל כן כל יפני חלד אצו יעב וואשר ראוי לדעה לכל ארץ ישראל - לתולב התחריקה חבא התכרה תחריקה.

מאז
R. Kir...
אליעזר ריב"ו ודבנימאן

אלכסנדר לנגבנק, הוא רצה לעודד את "האשה המשכילה מלבוב" ינטה קהלמן-וולרנר "להמשיך ולעסוק בספרות" וש"אל לה להתרע, והבטיח לה, מלכתחילה, ש"הוא מצדו יגונן עליה מפני הביקורת הספרותית" (פיינר: 487). וכך מרים מרקל-מוזסון, במכתבה ליל"ג עם הופעת ספרה, הביעה חששה כי "ובא המבקר וקרעה לגזרים".

למותר להוסיף, שדברי הביקורת הלא מחמיאים של המבקרים נומקו תמיד בנימוקים "ענייניים", ספרותיים ולשוניים "טהורים". כך קרה לכתיבתן של כמה וכמה נשים: דוד פרישמן ש"קטל" את יצירותיה של שרה פייגה פונר-מיינקין, יעקב זרובבל שלעג לסיפוריה של נחמה פוחצ'ביסקי ויוסף קלוזנר, שהכניס כמעט "בעל כרחו" פרק על רחל מורפורגו לספרו, "ההיסטוריה של הספרות העברית החדשה".

מציאות שונה מתאר ע. בן עזרא במאמרו "ספרות עבריות באמריקה" ("הדואר", תש"ז). לדבריו, "מחמת התחרות" בין עורכי העיתונים העבריים באמריקה "השתדל כל עורך להפתיע את קהל קוראיו באיזה חידוש... ביחוד רבו הקופצים מבין העורכים על דברי כתיבה של נשים, וניתנה הזדמנות לנשים העבריות המעטות שישבו באמריקה לשלוח מכתבים (או מאמרים) אל 'העברי'".

"מציאות" זו ספק אם יש לה ביסוס של ממש, והמאמר אינו משכנע בתקפותה, שכן מספרן המועט של הנשים הנוכרות בו, תרומתן הדלה והשולית לעתונות, והשתתפותן המקרית והמעטה, אין בהן כדי להוכיח שהשתתפותן היוותה גורם בעל משמעות ב"תחרות" בין העתונים.

מגמה מסתמנת נוספת היא, שדרכן של הנשים בעתונות העברית לסוגיה, לא היתה שונה מצעדיהן הראשונים על במת הספרות העברית בכלל. כן לא

1860
שנה ראשונה
יום ה' ט' חשון ה'תרכ"א

המליץ

בין עם ישרון והממשלה, בין האמונה והחשבלת.
הוא יהיה לפה לכל דבר הנוגע
לכנסת ישראל.
מאה אלכסנדר צערערבויס, דאָקטאָר אהרן יצחק גאָלדענכלום.
שליחאון, וואָסרף הקף יעקב, תהלים כ"ג (3).

שבועונים ראשונים בעברית, שבהם השתתפו נשים באופן חלקי מאוד - "המגיד" (1856) ו"המליץ" (1860)

לידי ביטוי במחזהו של יצחק אייכל, ש"דווקא הנשים המודרניות הן המתסיסות את המשפחה היהודית ומאיימות לקרוע את רקמתה לגזרים" (פיינר: 458). בנוסף, יש להניח שהקושי להאיר פנים לספרות העבריות היה בעוץ גם במעמדה הגבוה של הספרות העברית וביחס הקדושה ללשון העברית ומהפחד פן יפגמו ב"טהרתה" משהיו גם נחלת הנשים. יש לשער, ש"פחדים" אלה לא היו מודעים, והנוגעים בדבר אף היו מכחישים אותם אילו היו נשאלים עליהם.

אחת הדוגמאות המובהקות לקבלת הפנים העוינת שהיתה אמורה לקדם את פניה של אשה כותבת, מתגלה ב"מכתבו הגלוי" של הסופר והמשורר

מסתמן הבדל בין סוגי הכתיבה השונים: שירה, פרוזה, מחזה, מסה וביקורת. הקושי, האיטיות, והביקורת המהוססת משותפים לכולן.

תמונה חלקית

הקושי הגדול בחזירתן של נשים לעתונות העברית מתגלה גם במדיניות העריכה. גם אותם עורכים, שמעל דפי כתבי העת שערכו נתנו דריסת רגל לנשים והיו, למעשה, שושביניהן הראשונים, לא תמיד תמכו להלכה בשוויון זכויות לנשים, ואחדים מהם אף הסתייגו ממנו.³ וכך, אלה שבידיהם היתה יכולת לקבוע את מדיניות הספרות בפועל ביחס לנשים, ולשנות אותה, לא תמיד היו שלמים עם עצם התופעה. יש לשער שבדרך כלל הגיבו על יוזמת הנשים או המתווכים בינן לבין העתון, אבל לא יזמו ולא עודדו מלכתחילה את השתתפותן של הנשים בעתונות. לכך היתה כמובן השפעה מעגלית: חוסר העידוד והביקורת המסתייגת, הרתיעו נשים נוספות מלנסות את כוחן ולהצטרף למעגל הכותבות. ואם כי אי אפשר להוכיח הנחה זו, אין ספק שיש לה בסיס של ממש כאחד ההסברים למיעוט מספרן של הנשים הכותבות ולאישיות הגדולה של התקבלותן. אותם עורכים שנתנו דריסת רגל לנשים בעתונים ובכתבי העת שערכו, היו, קרוב לוודאי, חלוקים בתוך עולמם בין שתי מגמות מנוגדות: מצד אחד, נרתעו והסתייגו מיצירתן של נשים בעברית, מן הסיבות שפורטו לעיל; מהצד השני היו מעוניינים כעורכים, להגדיל את כוח המשיכה של העתון, באמצעות השתתפותן המסקרנת והנועזת של נשים.⁴

סקר זה של הופעתן של נשים כמשתתפות בעתונות העברית מראשיתה, יגלה את הדרך הקשה, האיטית, הארוכה והמהוססת, שעשו הנשים מאז ראשית הופעתן מעל דפי העתונות העברית. כמושג "עתונות עברית" נכללים כל סוגי כתבי העת העבריים, האינפורמטיביים, הספרותיים והפובליציסטיים, שהופיעו בתדירות שונה, במרכזים היהודיים השונים ברחבי העולם.

מעקב מדויק הוא כמעט בלתי אפשרי במצב המחקר היום. לא רק שאין מיפוי שלם של כתבי העת העבריים, ולא קיימים "מפתחות" לרובם הגדול, אלא שמצאי מלא של כל כתבי העת העבריים שהופיעו אינו קיים בשום ספרייה בעולם, ואף לא רישום מלא וכולל שלהם.

המקורות שאפשר להסתמך עליהם בסקירה זו הם, אפוא, חלקיים: "מפתחות" מעטים של כתבי עת שזכו לכך; מחקרים בנושאים שונים המזכירים גם נשים בעתונות; ומחקרים אחרים על נשים סופרות, שמספרם הולך וגדל אבל עדיין הם רחוקים מלתת תמונה מלאה ושיטתית של מלאו ההיקף של פעילותן של נשים-סופרות בתקופת בראשית.

לכן, מן הראוי לראות אותו כסקר ראשוני, המתכה להשלמה ולהמשך, עם התקדמות המחקר השיטתי בשני התחומים המרכזיים: רישום שיטתי של העתונות העברית כולל "מפתחות" מפורטים (במיוחד של אותם עתונים שהופיעו במשך שנים רבות: "המגיד", "המליץ", "הצפירה", "העולם"), שיספקו את כל האינפורמציה הדרושה והאפשרית; ומחקר שיחשוף את הנשים הסופרות הראשונות בעברית שהשתתפו בעתונות, שראשיתן מצער, אבל ההמשך הוא גדול ונרחב. כל המוסף שמות על אלה שזכרו כאן - יבורך.

הסקר מבוסס על מחקרים קיימים, שבהם נזכרים שמות של נשים סופרות בעברית, כולל כאלה שפרסמו בעתונות העברית. חלק מן הפרסומים מוכרים לי היטב, ואחרים מסתמכים על מחקרים קודמים.

הסקר מקיף, שלא בשלמות ובשיטתיות, עתונות וכתבי עת עבריים עד מלחמת העולם הראשונה בלבד, מעט מהרבה. כתבי עת רבים לא נכללו בו, ויש לשער, שגם בהם השתתפו זעיר פה זעיר שם נשים, אבל קרוב לוודאי שהתמונה הכללית לא תשתנה גם בשעה שיגדל המדגם הנסקר. בתקופה שבין

שתי מלחמות העולם ניכר תהליך קבוע של גידול במספר הנשים בעתונות. זהו תהליך המקביל במדויק לגידול חלקן בספרות, על ענפיה השונים. אבל, גידול זה, עד כדי מציאות של מחצית נשים כותבות בהתאם למספרן באוכלוסייה הכללית, עדיין מפגר גם כיום כשהמדובר בתפקידים "ביצועיים", "אחראיים" ויוקרתיים, כגון בתחום העריכה. אמנם גם כאן החסר הולך ומתמלא אבל עדיין איטי מאד ורחוק מן השוויון הגמור.

ההתחלה: באמצעות מתווכים

קרוב לוודאי שהמשתתפת הראשונה בכתב עת עברי היתה המשוררת ילידת טרייסט שבאיטליה, רחל מורפורגו (1790-1871), לבית משפחת המשכילים והמשוררים לוצאטו, הנחשבת לסופרת העברית הראשונה. היא קיבלה חינוך יהודי מסורתי עברי בבית הוריה באמצעות הספרייה הגדולה של המשפחה, בד בבד עם ידיעת איטלקית ולמידת מדעים. היא גם הסופרת היחידה שהוקדש לה פרק מיוחד בספרו של יוסף קלוזנר "היסטוריה של הספרות העברית החדשה".⁵ זכות ראשונים ניתנה לכתב העת "כוכבי יצחק" (1847 כרך 8, עמ' 32-33) שהופיע בווינה, ולעורכו מנדל בר"י שטרן, שפרסם את שירה הראשון. אבל, למרות שהיתה באותה שנה כבר בת 57, לא בשלה השיר לפרסום במישרין על ידה, אלא על ידי מתווך. השושבין היה בן משפחתה, שמואל דוד לוצאטו (שד"ל), שהיה צעיר ממנה ב-10 שנים ושמו כבר הלך לפניו. הוא הכיר אותה מילדותו והעריכה מאוד.

בכתב עת זה, שהופיע ברציפות במשך 28 שנים (1845-1873) והיה "האכסניה העברית המרכזית לסופרי עברית באירופה" (קרסל, לכסיקון), "השתתפו רוב סופרי התקופה ובכללם גם עשרות חרונים שכמעט נשכחו." "כוכבי יצחק" נתפרסמו מאת המשוררת רחל מורפורגו שירים אחדים המוקדשים לבעלה ולשד"ל, שירים של שד"ל לכבודה ועניינים הנוגעים לחייה הפרטיים" (גלבוע: 91). ב"ערך" זה על "כוכבי יצחק" מפורטות 12 החבורות שבהן פורסמו שיריה וחומר אודותיה, החל מחבורת 8 (1847) ועד חוברת 35 (1868). מחליפת המכתבים שלה עם עורכה מנדל שטרן, מתברר שלא האמינה בכשרונה כסופרת וכמשוררת ופחדה מביקורת. גם התימתה: "רמה" = רחל מורפורגו הקטנה" מעידה על חוסר בטחונה בעצמה (הררי: 126).

רחל מורפורגו היתה "סנונית" ראשונה, שלא בישרה את האביב. היא לא פתחה מסורת של נשים-סופרות בעברית, ואף לא החלה את השתתפותן של נשים בעתונות העברית. היא נשארה חיון יוצא דופן, מנותק, ללא המשך, שהיה קשור בין השאר, לא רק במשפחתה, משפחת המשכילים לוצאטו, אלא גם באיטליה ארץ הולדתה, שהקהילה היהודית שבה, נודעה בסובלנותה הרבה, ובמדיניות הפתוחה של שילוב מסורת והשכלה אירופית.

על פי מחקרה של יפה ברלוביץ', הצלחתה של רחל מורפורגו היתה הצלחה לכאורה, כיוון שמחמאותיהם של "גברים בעלי שאר רוח" נראו לה כדברי "חנופה" הן כאשה, הן כיוצרת והן כיהודיה" (ברלוביץ', מורפורגו).

לעורך "כוכבי יצחק" מנדל שטרן, זכות נוספת בפרסומה של "אשה משכילה מלבוב", ינטה קהלמן-וולדנר (1810-1891) אשר שלחה "חיבורים" לכתב-העת שלו. ("כוכבי יצחק" 18, 1853). אביה מיכאל קלמן היה סוחר עשיר, והיא למדה יחד עם אחיה אצל מורים פרטיים תנ"ך ודקדוק, יחד עם שירת ההשכלה. צורת הפרסום מעידה, שיש מקום לדבר על מדיניות מכוונת של עידוד נשים. לצד דבריה פורסמו הערות העורך שקידם בברכה את הסופרת החדשה, וכן פורסם שם גם מכתב גלוי (1852) של הסופר והמשורר אלכסנדר לנגבנק, שעודד אותה "להיות סופרת בישראל כרחל מורפורגו" (הררי: 191). "להמשיך ולעסוק בספרות ולא להתרע מפני הדעות הקדומות כלפי הנשים ולהצטרף אל

מכתבי נשים בעתונות העברית

פרסומים לא מעטים של נשים, נועדו מלכתחילה לרשות היחיד, ונחשפו בידי אחרים שמסרו אותם לרשות הרבים. בדרך כלל מדובר במכתבים פרטיים (במקרים אחרים: יומנים, שירים ורשימות) לבני משפחתן, לסופר או לאישיות ציבורית.⁷ הנמענים או בני משפחתה היו אלה שמסרו את דבריהן לפרסום. לכן, זוהי במידה רבה "השתתפות טכנית" מלאכותית, ולא השתתפות טבעית. יוזמה בידי הכותבת עצמה, או בידי העורך, כשם ששיריה של רחל מורפורגו נוקקו למתווך שיפרסם אותם, כך קרה גם לנשים נוספות. אפילו מודעת חיפוש עבודה של אשה בעתון "המגיד" (כרך יח, 1874) נוקקה למתווך (פיינר: 491 והערה 153).

קבוצה אחרת של "מכתבים" הוא סוג "המכתב הגלוי", שנשלח במישרין על ידי הכותבת אל העורך. צורה ספרותית זו, מחייבת, לכאורה, הרבה פחות מסיפור או משיר, והקלה על הכותבת להביא לרשות הרבים את דעותיה ולהילחם עליהן. היו אלה מכתבים שנכתבו בידי נשים משכילות, בעלות תודעה נשית ולאומית חזקה. חלקן הרגישו בנוח בעולם העתונות העברית של הגברים, ואחדות ביטאו את היסוסיהן ומורן רוחן. למעשה, רבים מן ה"מכתבים" היו מאמרים לכל דבר, ובדרך זו, הביאו לרשות הרבים את דעותיהן של כותבותיהן. כך נעשה "המכתב" לז'אנר חתרני שאיפשר את כניסתן של נשים והבעת דעותיהן ב"דלת האחורית" והרגיל את הציבור הגברי לנוכחותן של נשים בעתונות. "מכתבים" אלה עסקו בנושאי שיוויון וחינוך. בדרך כלל בשיוויון שבין גברים לנשים בכל הקשור לכשרונותיהן וליכולת הלמידה שלהן, ובמסקנות שיש לכך בענייני חינוך בכלל, חינוך הבנות בפרט, ובמיוחד החינוך העברי שיש לתת להן.

ז'אנר המכתב, היה, אפוא, אחת הדרכים הנוחות ולכן גם המקובלות, להשתתפותן של נשים בעתונות העברית בראשיתה, לכל הנוגעים בדבר: לנשים הכותבות, לעורך ולקהל הקוראים. בדרך זו חדירתן למרכז הספרות העברית נעשתה בשוליה בלבד, והיתה נועזת ומאיימת פחות. כך התרגלו הכל בתהליך איטי, ארוך ומתמשך, לעצם מציאותם של שמות נשים מעל דפי העתונות העברית. יש להעיר כי גם נשים, שפירסמו שירים, סיפורים ומסות בעתונות העברית, חזרו מדי פעם לצורת ה"מכתב" המחייבת פחות.

ע. בן עזרא, שתיאר את ההזדמנות שניתנה לנשים העבריות המעטות שישבו באמריקה להשתתף בעתונות העברית, הסביר זאת "מחמת התחרות בין העתונים. אפילו בדבריו מקץ שנים רבות (תש"ו) לא נעדר טון של זלזול על השתתפותן זו ועל הנושאים ה"שוליים" שהעסיקו אותן: "לשלוח מכתבים (או מאמרים) אל 'העברי', לתנות על החינוך הפרוע השורר בערי השדה, לספר על קיום ספריה ועל טיב הקוראים, למסור ידיעות על חברת נשים ופעולותיה וכדומה. דברים אלה עמדו אז ברומן של עולם העברים כאן". בדוגמאות שהביאו שמואל פיינר וקודמיו מתוארים מכתביהן של נשים שפורסמו בעתונות העברית של התקופה. מהם מכתבים פרטיים שפורסמו בידי הנמענים בשיתוף בני משפחתה של הכותבת, אבל יש מהן שכנראה נשלחו ישירות אל העורך.⁸

כך, למשל, קרה לדבורה האפרתי מקלווריה, בת ידו של אברהם מאפו מנחם האפרתי. "לאחר שקראה את כתב היד של הרומן 'אהבת ציון', העירה למחבר את הערותיה. חליפת המכתבים בין מאפו לדבורה ולאחותה התפרסמה ב"המגיד" (כרך ב', 1857, כ' בכסלו תרי"ב) והוצגה כאירוע נפלא ומפתיע בחיבורו: "וראה זה חדש אשר עינינו ראו בלשון עבר מעשי ידי אשה עבריה תפארת הנשים". (פיינר: 487). "דבורה האפרתי בחנה את 'אהבת ציון' של

המעגל המתרחב של סופרות בכל הלשוניות." (פיינר: 487 והערה 138). אין ספק כי ינטה קהלמן היתה זקוקה לעידודים אלה, שכן גם היא, כרבות מהברותיה כותבות "המכתבים" והמאמרים, חשפה את חששותיה ואת תחושת נחיתותה כאשר בקהל הסופרים העבריים: "ומה קט ערכי?" (הררי: 192; פיינר: 493). מקצת מאגרותיה פורסמו בעתונים נוספים: "הבקר אור"; "עברי אנכי" ו"בית אוצר הספרות" בעריכת שאלתיאל אייוק גראבר. (על ז'אנר מכתבי הנשים בעתונות, ראו בהמשך). יהודית הררי מביאה קטעים ממכתביה, שאחד מהם מ-1840, הוא מכתב תודה לד"ר קייצורלינג, מחבר הספר "ידידישע פרויען", "אשר כבדני לתת לי מקום בתוך 'אספת-נשים' נכבדות נשי-היל אשר פעלו ועשו גדולות בארץ והרימו כבוד ישראל מערמת עפר" (הררי: 192). מפתיע ויוצא דופן היה "מאמר מעניין מאד מאת העלמה טויבע סג"ל בוילנא" (גלבוש: 219). הכותבת, טויבע סג"ל, פרסמה מאמר שכותרתו "שאלת הנשים" בכתב העת "העברי" (שנה 16, 1879) בעריכתו של יעקב רובר, שהופיע בלמברג (לבוב) שבגליציה. מכיוון שאנו עוסקים כאן בראשונות, הרי דומה שמאמר זה ב-6 המשכים, היה הראשון בסוגו פרי עטה של אשה שהיתה באותה עת בת עשרים בערך. גם היא היתה בת לאב משכיל, שעבד בביתו של הגביר המשכיל משה רוזנסון בוילנה. זוהי "המחאה הרדיקלית ביותר בנוכח השיוויון של הנשים" לפי קביעתו של פיינר (עמ' 495-496). הכותבת "טענה בוכות האמנציפציה לנשים היהודיות, ודחתה את כל הניסיונות לחסום את דרכן אל ההשכלה" (שם: 496). דבריה כתובים "בסגנון משתלח ובתקיפות מלווה בנימה סאטירית". העורך שנקלע למתח בין פחדו וחששו ממאמר בעל דעות וסגנון כזה, לבין חושיו כעורך המעוניין לפרסם את עתונו ולהפיצו ברבים, הכריע בסופו של דבר, וכפשרה ליווה את תחילת מאמרה בהערות: "חזון בלתי גפרין הוא בימינו אלה, לראות עלמה כותבת עברית, ולכן ניתן מקום לדבריה, אף כי לא נסכים לכל מחשבותיה" (פיינר: 499). טויבע סג"ל תוקפת דווקא את צביעותם של "הגברים המשכילים, אשר על אף חכמתם ושאיפתם להיחידש הם רואים את ההשכלה כנחלת הגברים". מידת האקטואליות של טענותיה, כפי שסיכם אותם פיינר, מפתיעה: "כיצד יתכן שגם מי שנושאים בפייהם את בשורת החרות והתבונה של הדור החדש, מזלזלים בנשים?" "המשכילים מפתים נערות צעירות בהבטחות של אהבה רומנטית ובמחמאות ליופין וללבושן, וסופם שהם משעבדים אותן. זוהי השכלה נטולת 'רוח חיים'." שיוויון הנשים מותנה בהשגת עצמאות כלכלית; מצב זה ישנה מכל וכל את מעמד האשה במשפחתה וישחרר אותה מן התלות בבעל. גם ההתפעלות של המשכילים מכל אשה משכילה ששלחה ידה בכתיבה היתה בעיני סג"ל הוכחה נוספת לזלזול בכבודה של האשה. ובלשונה: "האח, הגה עלמה כותבת בשפת עבר! מה טוב חלקה ומה נעים גורלה! הלא יקר הוא מאד בימים האלה אשה כותבת בשפת קדש!" אבל "האם קופים אנתנו ולא בינת אדם לנו, כי כן יתמהו הגברים אם ימצאו בנו דבר מצוין?" לכן, "יש להילחם הן באורתודוקסיה, המאמינה כי 'אשרי האיש אשר אשתו איננה מלומדת' והן במשכילים המודרניים עצמם." (פיינר: 496-497).

טויבע סג"ל נגעה כאן באחת הבעיות המרכזיות של האשה המשכילה בתברה היהודית על שני הקצוות שבה, ובמיוחד, ביחסם הדו ערכי של המשכילים לאשה המשכילה: מצד אחד שאפו לאשה יהודיה מודרנית אבל בה בעת חששו והסתייגו ממנה וראו בתופעה "סכנות לתרבות ולחברה" (פיינר: 497). זו גם אחת הסיבות העמוקות לכך, שעידודן של נשים להשתתף בעתונות ובספרות העברית היה כל כך איטי ומוסס, כיוון שנעשתה מלכתחילה על ידי סופרים, עורכים ומבקרים שלא בלב שלם.

ג. זהו
אבל,
וסייה
זיים"
עדיין

לידת
ילדים
זינוך
בד
קדש
נרית
עמ'
ושון.
שרין
נאמו
זותה

סניה
רוב
חקי'
עלה
זוע:
ידיה
נבים
דרת
על

לא
של
שר,
אלא
בה,

לחה
ברי

ילה
נב-
היא
לה.
ויס.
וכן
יקי,
שיד
אל

ה ש ח ר

איור נתיב על דרכי בני ישראל בעתות העבר וההווה

אוּבְקַע נִשְׁתוּ אֹרֶךְ וְאַרְכָּתָּהּ סִבְחָה תִּצְטַח.
(ישעיה נ"ח ה')

ג. ב. י. כ. א.

- א) כּאֲמַרְי־חֲכָמָה, דַּבְרֵי הַיָּמִים, חִלּוּדוֹת אֲנִשֵּׁי הַשָּׁמַיִם, תּוֹלְדוֹת הַשִּׁיר וְהַפְּלִיעָה בִּשְׁפַח עֵבֶר.
- ב) כְּסוּרִים, שִׁירִים וּמִסְעוֹת, בְּקוֹרֵת הַסְּפָרִים הַכְּתוּבִים בְּשֵׁפַח עֵבֶר.
- ג) כְּאוּרִים כְּכַתְבֵי הַקֶּדֶשׁ, בְּתַלְמוּד סְדֵרִישׁ וְאַנְדוֹת.
- ד) חֲרִישוֹת הַנְּעִישוֹת בְּקִבּוּץ בֵּית יִשְׂרָאֵל, יְדִיעַת סְפָרִים.
- ה) כְּכַתְבֵי אֲנִשֵּׁי הַשָּׁמַיִם.
- ו) כְּסָפִים עֲתִיקִים הַנִּצְטָאִים כְּכַתְבֵי יָד.

יוצא לאור

ל י"ד

פרץ בן משה סמאלענסקין.

שנה שנייה

ויען, תרל"א.

כדפוס של יאָזעף האַלצוואַרטה.

ב"השחר" של פרץ סמולנסקין - פורסמו מכתבי נשים, אך העורך לא גילה אהדה לשיוויון הנשים

מאפו על פי אמות המידה של הרומנים הצרפתיים של סי, וביקרה את התנהגותן של גיבורותיו מנקודת מבט נשית." (שם: 492).

כך, פורסם מכתבה-מאמרה של שפרה בת ר' יוסף אלצין מברדיצ'ב ב"המליץ" (כרך ג' תרכ"ג, 1863, עמ' 119) ל"ידיד אבי" הוא העורך אלכסנדר צדרבוים. יש לשים לב לתוספת שמו של האב, וקרוב לוודאי ששני הידידים, הם שאחראים לפרסום. במרכזו שתי טענות: האחת, בדבר יכולתן של "בנות ישראל" ללמוד את "לשוננו הקדושה" בניגוד לדעה הרווחת בין הגברים; והשנייה, על חשיבות ההיגון העברי של בנות ישראל לדוד הצעיר "כי בנות מתונכות על ברכי הדעת, התורה והלשון העברית יחנכו את ילדיהן" על פי דתן ובשם ישראל יתיימרו" (פיינר: 492; והערה 155).

יותר מ-25 שנה יעברו עד שיהיה המשך ל"מכתב" כזה, במאמרה הפרוגרמטי של נחמה פרוצ'בסקי (בחתימה: נחמה פיינשטיין), ב"המליץ" (בראשית 1889)

שכותרתו: "עוד ע"ד [= על דבר] שאלת הבנות".

כדוגמה נוספת, נזכר במחקרו של שמואל פיינר מכתבה של ברטה רבינוביץ-קרייזמן (1849-1871) שפורסם ב"המגיד" (כרך יד, 1870, תוספת לגיליון 7 ללא מספור) שנה לפני מותה בגיל 22. מכתב זה מגלה את רגשי הנחיתות שלה, והיסוסיה הרבים "להתערב בין כותבי זמננו" (פיינר: 492-493 והערה 156).

גם פרץ סמולנסקין, נתן מקום ב"השחר" בעריכתו (כרך ה', תרל"ד 1874) למכתבה של לאה ברמזון ממארגנות "התאחדות העלמות". הצגת הכותבת בפני הקוראים והערתו למכתבה, רק מגלים את התנגדותו לרעיון שיוויון הנשים, וחוסר אמונתו ביכולתן האינטלקטואלית. הוא הציג את "העלמה" כאשה משכלת אשר 'כדבר פלא' נחנה בכשרון כתיבה, "וראה בה מקרה חריג ביותר: 'וכדאי הוא מכתב כזה כי ישאר לזכרון לעד ויהיה לאוהבי שפת אבותם לאות כי לא תשכח מפי ורעם...".

שנתיים לאחר מכן נתן סמולנסקין מקום מעל דפי "השחר" (1876) גם למכתב התודה של אולגה בלקינד (1852-1943), עם הסמכתה כמילדת לאחר סיום לימודיה בבית הספר למיילדות בוויילנה. אולגה, לימים רעייתו של יהושע חנקין, היתה בתו של המורה העברי מאיר בלקינד בפלך מינסק, ברוסיה. "האב והאם היו אנשים גאורים ומשכילים. כל הבנים [והבנות] למדו עברית מילדותם, ובבית הוריהם ספגו את אהבתם ונאמנותם לעמם וארצם. כולם עלו לארץ והשתתפו בבניינה." היא היתה "היהודיה הראשונה שקיבלה רשת ללמוד באוניברסיטה הפטרבורגית". (הררי: 277). במכתב תודה גלוי זה, הודתה אולגה בלקינד "לבני משפחתה מפטרבורג שתמכו בה בתקופת לימודיה וסייעו לה לרכוש מקצוע המבטיח לה עצמאות כלכלית." בהזדמנות זו הפכה גם את המכתב הפרטי למכתב ציבורי וקראה "להרחבת התמיכה בסטודנטיות יהודיות, כדי לאפשר לבנות ללמוד מקצוע מועיל." (פיינר: 495, והערה 163). קשה לדעת איך התמודד סמולנסקין העורך עם דעותיו של סמולנסקין המספר, שתאר, ברוח אותם הימים, ב'התועה בדרכי החיים' שלו "דמויות מפלצתיות של נשים 'בנות תופת': נשים גבריות למראה, מכווערות ובעלות מידות מושחתות, המטילות אימה ופחד על הגברים גיבורי הסיפור." (שם: 474 והערה 186).

אברהם בר הכהן גוטלובר, עורך "הבקר אור", שהופיע בוורשה, בר הפולגתא של פרץ סמולנסקין, ומתחרהו של "השחר", פרסם אף הוא, אולי מתוך חיקוי של התחרות, "מכתב פרטי" של שרה נאווינסקי, בת למשפחת גבירים מרוסיה, אל סבה, ובו צידדה בזכות חינוך שווה לנשים ולגברים ("הבקר אור", ב', תרל"ז, 1877 וכן, כרך ד' תר"ם, 1880). גם היא שלטה בשפות רבות כבר בנעוריה, תרגמה מרוסית לעברית כמה סיפורים, אך חיבוריה לא התפרסמו מעולם. בהדגישה את "רוח העת החדשה [אשר] צרר גם אותנו [הנשים] בכנפיו וידרשו גם השכלה ודעת מנשים באהל כגברים", כתבה: "כי גם נכדתך תהפוך... לדגול [הפצת] גם אני בשם השפה העברית, אשר כמעט תמוט ביד הגברים, ולהראות כי יש לנו כשרון לדרוך נפשנו עז ולעשות חיל בלמודים" (פיינר: 495 והערה 164).

צעדים ראשונים - בשנות ה-80

זכות ראשונים נוספת יש גם למרים מרקל-מוזסון (1837-1920)¹⁹ שלפי מסקנתו של שמואל פיינר, "היתה האשה היחידה שאכן התקבלה לתנועת ההשכלה כאשה משכילה לכל דבר" (פיינר: 488).¹⁹ גם היא בת למשפחת משכילים, משפחת אולסבנגר. גם היא למדה עברית מגיל צעיר יחד עם השכלה כללית, אצל מורים פרטיים ששכר לה אביה הסוחר האמיד, אם כי הוא לא השלים עם

מחירו כאשכנז .
 16 זיכס סאק לשת .
 בעספריי 8 טל לשת .
 וכן לרבע שנה .
 שכל מודעות ;
 מכל שורה קורה 6 קאט
 ומשורה רחבה 12 קאט

הצפירה

HAZEFIRAH

ברוסיא ומולין .
 השולח בסופקם לשנה 5 רובל .
 לחצי שנה 2.75 רובל .
 לרבע שנה 1.50 רובל .
 מחיר הארצות 20 פראנק .
 במסעניקא 5 רובל

מכתב עתי משמיע חדשות

יוצא לאור אחת בשבוע, מאת

חיים ועליג סלאניססקי

העברית" (דרך ילדים", וינה, תרמ"ו) (אופק: 170).

אביה ר' יוסף מייניקין היה תלמיד חכם, נוח לבריות, ו"אמה, שיינה, גם היא היתה מקרבת אדם בסבר פנים יפות, ונוסף לזה הצטיינה במעלה אחת שרק מעטות מבנות ישראל בימים ההם היו מתוננות בה, והיא - ידיעת הלשון העברית" (ע. בן עזרא). מילדותה למדה עברית, על ידי אביה ואמה כאחד, והתחנכה כנער לכל דבר ב"הדר" וכמו הצעירים בדורה "נתפסה" לספרות ההשכלה ולמדה גם גרמנית. מריגה מקום מושבה, שלחה כתבות לעתון היומי הראשון בעברית "היום", שהופיע בבירת רוסיה, פטרבורג, (גל' 67) בעריכתו של יהודה לייב קנטור, בשנת 1886¹¹.

יש להעיר כי דוד פרישמן, שהיה דמות דומיננטית בעריכת

"היום", הכירה מעל דפי עתון זה, והיכרות זו היתה לה לרועץ. הוא "קטל" את הרומן: "שפת הסיפור היא שפה נשחתה מראש עד סוף" ("הבקר אור", גל' 6, 1881), והסתער גם על סיפור הילדים שלה. לא רק שלא הועילה לה זכות ראשונים אלא שהעובדה שנכתב בידי אשה, היתה חלק מלשון הזלזול שנקט בה כלפיו:

קשה לי להגיד דבר אודות הספור... אמנם כשמו כן הוא, "דרך ילדים", גם דרך נשים לו, וכאשר לא יבין הקורא את שער הספר ויאמר: אין בני אדם כותבים כך, כן היה הקורא מביט בספור עד תומו מבלי הבין למה הוא בא. ("הבקר אור", 6, ורשה, מרס 1887). (קרסל, לכסיקון; אופק: 170; פיינר: 499).

אין ספק שקבלת פנים הרסנית זו, מפי אחד מגדולי המבקרים של הדור, לא הועילה לעודד נשים נוספות להצטרף למעגל הכותבים.

ע. בן עזרא, תיאור בהרחבה את דרכה הדרמטית ורב-התמורות של שרה פייגה פונר-מייניקין מן ההשכלה במזרח אירופה וממנה אל הציונות של "המזרחי" שבנעוריה הטיפה להשכלה ואחר כך לציונות - כך התחילה בימי זקנתה להטיף בעל פה להרמת קרן התורה ולשמירת המצוות. אין ספק שהדרמה של חייה עזת לא פחות מוז שביצירתה, ודמותה הבלתי שגרתית מחכה לידו של הסופר או של המחזאי שידובב אותה.

בתקופת "חיבת ציון" נזכר שמה של משוררת אחת בלבד: שרה שפירא. תרומתה לשירה זו צנועה אם כי ניכרת. "קול בודד, קול שולי" הגדיר הלל ברזל את שירה של שרה שפירא (ברזל: 357). הדעה המקובלת היתה (לחובר, סדן) שהיא כתבה שיר אחד בלבד, אבל קלזונר הזכיר שיר נוסף שלה, שכותרתו "זכר אחוז קרן" שהוא "ספק לצון ספק ברצינות" ופורסם ב"הבקר אור", בעריכת גוטלובר, (כרך ז', תרמ"ז, 1886). (ברזל: 480, הערה 14). שירה

שנת השלש עשרה | Варшава, 25 Марта (6 Апрель) 1886. | ווארשויא רח ניסן תרמ"ז | № 13.

הודעת המו"ל

הגיליון הזה הוא האחרון לרבע השנה הנכחד, והגנו מודיעים לקוראינו הנכבדים כי קבלנו רשיון מהממשלה לרוציא את הצפירה מדי יום ביומו. ומראשית הרבע הבא והלאה, היינו מיום 1 (18) אפריל, הוא יום נ' ד' ניסן הבעל, תשנה הצפירה את פניה להיות מכתב עתי יומי בתוכנה פארמאט גדול, ותרחיב את גבולותיה לאסוף בקרבה ענינים נוספים על הראשונים, ככל מכתבי עתים היומים אשר בארצנו, כמו ידיעות שונות המתחדשות בכל יום בשערי המסחר הרושית המעשה, עסקי הביצוע והלופיה, שוקי המרכולת וכל מלאכת מעשה וכו', גם ידיעות חדשות ילדי יום הבאות אלינו ע"י טלעגרמאים וכו'.

הצפירה" - גיליון מ-1886

פרסום היבוריה ברבים. בד בבד למדה גם בכוחות עצמה. ביתה בווינה היה "בית-ועד לסופרים והכמים עבריים". עוד בשנת 1862 שלחה לאברהם מאפו מאמר על אהבת האדם הנטועה בלב האשה" שוכה לשבחי הגדולים (הררי: 192). יל"ג ששייזע לקוראות עבריות, הקדיש לה תשומת לב, כמו לקוראות-סופרות נוספות של שריו (כגון נחמה פוחצ'בסקי), קיים עמה חליפת מכתבים ואף הקדיש לה את הפיאמה הגדולה שלו "קוצו של יוד" בהדפסתה הראשונה ב"השחר"¹² יל גורדון, שלא נפגש עמה, קיים עמה קשרים וחליפת מכתבים והעריך מאד את דעתה בענייני ספרות. לפי הררי, במשך 19 שנה כתב לה 28 מכתבים והיא אליו - 34. קטעים ממכתביה מובאים בספרה של הררי (הררי: 193-195). יל"ג הזמין אותה לכתוב ב"המליץ" בעריכתו, מאמרים וחדשות מווינה והיא נענתה לבקשתו. (הררי: 193). בשנות ה - 80, פרסם יל"ג כמה ממאמריה ב"המליץ" בשעה שהיה עורכו, ואף העניק לה מגו הינם (פיינר: 489). ממכתבו של שמואל ורסס למדתי שהשתתפה גם ב"המגידי"¹³.

שלא כתבותיה החוששות והגנוכות, "הופיעה כמשכילה בעלת מודעות ובסתון עצמי" (פיינר: 493). מכתבה ליל"ג מיוני 1868 מעיד אף הוא, על מודעותה לביקורת החריפה ואף העוינת שהיתה צפויה לה עם הופעת ספרה בשנת 1869. היא ביקשה מיל"ג שיהיה הוא השופט של ספרה, שכן מה שצפוי לה הוא: "ובא המבקר וקרעה לגזרים, ועוד כי אשה תרבה עוז להכניס ראשה בין ההרים האלה, הלא עוד מעט וסקלוה..." (פיינר: 493 והערה 159). הכנה נפשית זו לא היתה נחוצה במקרה זה, כיוון שמרים מרקל-מוזסון, זכתה לעידוד רב, ולא סבלה מנחת ורועה של הביקורת כאחרות (פיינר: 499).

בין ראשונות אלו, עולה גם שמה של שרה פייגה פונר-מייניקין (1855-1937). קרסל (לכסיקון) נתן לה זכות ראשונים על "הסיפור ההרפתקני, 'המותח' ובעל העלילה המסובכת: "אהבת ישרים או המשפחות המרדפות" (וילנה, תרמ"א); ואוריאל אופק ראה בה את "היוצרת הראשונה בספרות הילדים

"ציון", היה שגור על פיהם של רבים, במיוחד בשורה הפותחת שלו: "אל טל ואל מטר - דמעז ירטיבו". הוא פורסם בכנסת ישראל. ספר שנתי לתורה ולתעודה, שהופיע בוורשה, בעריכת שאול פנחס רבינוביץ (שפ"ר) (תרמ"ח 1888). שיר זה "מעיד על יכולת פיוטית של כותבת... ותבל ששיריה האחרים לא הגיעו לרשות הרבים." (ברזל: 358). שרה שפירא שהפרטים הביוגרפיים עליה חסרים (יצחק עוגן, "שירה עברית", עמ' 262) היתה נכדתו של הרב רבי ישעיהו שפירא הכהן, אב בית הדין בצ'רטרקוב, ובתו של המשכיל ד"ר דוד שפירא. גם עמה היה יל"ג בקשרי מכתבים. (ברזל: 479-480, הערה 13). יחד עם רחל מורפורגו, נכללה באנתולוגיה "שירה עברית" בעריכתו של יצחק עוגן, בין עשרות המשוררים.

את שנות ה-80 של המאה ה-19 חותמת הופעתה של נחמה פוחצ'בסקי (1869-1934) מעל דפי העתונות העברית. מבין הראשונות הללו, היא הידועה ביותר, אם כי לא ממש מפורסמת. השתתפותה החלה, עוד לפני נישואיה, בשבטה בבית הוריה, משפחת המשכילים פיינשטיין, בבריסק שבליטא, אזור הידוע בלמדניו ובישיבותיו ("דבש מסלע": 114-171). מאמרה הראשון פורסם בחתימת נחמה פיינשטיין ב"המליץ", בעריכתו של אלכסנדר הלוי צדבונים (אר"י),¹⁹ במאמר פרוגרמטי תקיף שכותרתו: "עוד ע"ד [= על דבר] שאלת הבנות" (שנה 29, גל' 23, ד' באדר א' תרמ"ט, 27.1.1889). באותה שנה במיוחד היה עתון זה ער ותוסס ומעל דפיו התנהלו הוויכוחים המרכזיים שהעסיקו את הציבור היהודי, פורסמו בו סוגים ספרותיים מגוונים, והשתתפו בו מיטב סופרי הדור (גלבוני: 152-153). במאמר זה הפנתה בביטחון ובנחרצות את תשומת הלב של הקוראים לשאלת חינוך הבנות, ויצאה כנגד כל אותם הרבים והחשובים שכתבו על שאלות החינוך מכיוון שעסקו בנושא "כאילו לא נבראו הנשים לקחת חלק בכל דבר טוב ומועיל, וכאילו לא נחשבו למאום בחיי האומה, ולא תוכלנה להביא כל תועלת וגם אין כל שאר רוח להן".

בסקירה היסטורית שהחלה בתקופת התנ"ך, הבליטה את האשה של אז, וביקרה את ימי התלמוד שבהם "הורידו מעט את כבוד הנשים". לדעתה, הסיבה "להסרון אהבה לעם ישראל" של הצעירים, היא בחינוך שהאמהות לא תדענה לתת בלב הבן, כיוון שהן עצמן לא חונכו לזה. והמסקנה:

לכן לא הרבה יועילו הדואגים לטובת חינוך הבנים, כל עוד לא ישימו לב לתקן את חינוך הבנות... לטעת בלבן את האהבה לעמן ואחיהן, למען תוכלנה להאציל מרוח קדשן זה על הדור אשר יולד על ברכיהן ולעשותו בנים נאמנים לעמן.

בסיום המאמר יצאה בשצף-קצף, כנגד הדעה שנשים אינן מסוגלות ללמוד את שפת הקודש והוכיחה את ההיפך. לכן, יש לאפשר לבנות ללמוד בבתי הספר הכלליים ובה בשעה גם "שפת-עבר והכמת ישראל". ("דבש מסלע": 132-133). יש לראות מאמר זה גם על רקע התופעה המדאגיה של המשפחות המשכילות והאמידות בחברה היהודית, שנתנו חינוך אירופי לבנותיהן, ורבות מהן המירו את דתן ויצאו מכלל היהדות (פיינר: 484-487).

מאותו מאמר החלה פעילותה הציבורית והספרותית של נחמה פוחצ'בסקי שהייתה מן הלוחמות הנמרצות ביותר למתן שוויון זכויות לנשים. לאחר נישואיה ועלייתה לארץ-ישראל (אלול תרמ"ט) המשיכה מראשון לציון, לפרסם בעתונות העברית כולל ב"המליץ" (1893) סיפורים, רשימות ופובליציסטיקה ("דבש מסלע": 167-168). מביניהם יש להזכיר במיוחד את השתתפותה בפולמוס "השאלה הערבית" ("השילוח" תרס"ח) עם פרסום מאמרו של יצחק אפשטיין "שאלה נעלמה", והתנגדותה "הנציית" לדעותיו "היוניות".

נחמה פוחצ'בסקי המשיכה את קודמותיה גם בכך, שהיא השתתפה בוויכוח לאומי-ציבורי שעמד על הפרק, והיה עד אז נחלת הגברים בלבד, באחד הנושאים

שלוש מהדמויות הבולטות מבין עורכי העתונים העבריים של שלהי המאה ה-19. מלמעלה למטה: י.ל. גורדון, דוד פרישמן, פרץ סמולנסקי

ביקורת של אשה על אורח החיים באמריקה מתוארת בדבריו כך: "כבר בשנת תרנ"ב מרימה אשה אחת את קולה בקובלנה על נשי ישראל באמריקה". אם בשנת תש"ז (1947) כתבו כך על השתתפותן של נשים בעתונות, אין צורך בדמיון רב כדי לתאר את יחס הזלזול והביטול שבו התייחסו לכתבתן הקוראים בני דורן. לא רק על עצם ההשתתפות בעתונות היה צורך להילחם, אלא לא פחות על התייחסות רצינית ומכובדת לדברים הנכתבים על ידי נשים.

ראשית המאה ה-20 (עד מלחמת העולם הראשונה)

בראשית המאה ה-20 ועד מלחמת העולם הראשונה (1914) נעשית נוכחותן של נשים בעתונות, כמו גם בספרות, עובדה קיימת, הגדלה בהתמדה אם כי עדיין במספרים זעירים. עם זאת "פרסומו של חיבור ספרותי או מאמר פרי עטה של אשה התקבל כל פעם מחדש כהפתעה גמורה וכמאורע נדיר" (פיינר: 491). נוכחות זו החלה עוד בגולה, בדרך כלל במזרח אירופה, אבל התגברה והתעצמה בארץ ישראל. פעילותן הספרותית, מעל דפי העתונות העברית, של מי שהתחילו בעשורים הקודמים נמשכה בהתמדה, במיוחד בארץ ישראל.

נחמה פוחצ'בסקי המשיכה לאחר עלייתה לארץ ישראל את השתתפותה בעתונות העברית לסוגיה ("המליץ" ו"השילוח"), ובמיוחד יצרה זכויות ראשונים נוספות כמשתתפת-אשה בכתבי עת שונים בארץ ישראל ומחוצה לה, בחשובים כמו גם בשוליים וקצרי המועד שביניהם.

דומה שהיא האשה הראשונה שהשתתפה ב"הפועל הצעיר" בשנתו הראשונה (תמוז-אב תרס"ז); כן היתה בין הנשים היחידות שהשתתפה ב"העולם", ביטאונה של ההסתדרות הציונית בשנותיו הראשונות (החל משנתו השנייה ספטמבר-אוקטובר 1908); דומה שהיתה האשה היחידה שהשתתפה ב"המבשר" שיצא בקושטא (י"ח בסיון תר"ע); היא כתבה גם ב"האור", של משפחת בן יהודה (החל מחשוון תרע"ב); והיתה בין הנשים הבודדות שכתבו ב"התקופה" (תרפ"ג).

כמוה גם חמדה בן יהודה, שפעילותה העתונאית היתה אינטנסיבית ביותר, במיוחד בעשור הראשון של המאה ה-20.

מעל דפי "הצבי" (גל' י, תר"ס) פורסם שירה, של מי שחתמה "שושנה", שהוגדר על ידי גליה ירדני כ"השיר הראשון מאת משוררת עברית בארץ-ישראל" (ירדני: 272; הערה 162). היה זה "שיר-תלונה נוגה" שהפועל-המשורר בר-נש, הוא נח שפירא, ענה לו בשיר תגובה: "הנחמה הקטנה לנאלמה שושנה" (גל' כ"א, תר"ס) (שם: 272; הערה 163).

בסוף שנת 1901 התפרסם סיפורה הראשון של חוה שפירא בת ה-23 (1879-1943), "השושנה", מעל דפי כתב העת הספרותי "הדור", שהופיע בקראקא, בעריכתו של דוד פרישמן (הררי: 189; קרסל, לכסיקון; יוקטן). חוה שפירא היתה מצאצאי האדמו"ר מקוריץ ובת למשפחת המדפיסים מסלאוויטה.¹ (עליה ראו במאמר מיוחד המוקדש לה בגליון זה של "קשר", עמ' 21-27).

חודשים אחדים לאחר מכן, באותה שנה, תרס"ב, שבה החלה חוה שפירא את צעדיה הראשונים בספרות ובעתונות, פורסם סיפורה הראשון של הדורה בארון (1887-1956), הידועה והתשובה מכולן. דבורה בארון, בת רב, שקיבלה חינוך עברי מסורתי ב"חדר" כבן, היתה בת 15 כשהופיע סיפורה הראשון "משיות במרכבה" (10.4.1902) ב"המליץ" מפטרבורג, בעריכתו של ליאון רבינוביץ. "המליץ", שימש כאכסניה היחידה שלה בשנה הראשונה לכתבתה. תחת עריכתו של ליאון רבינוביץ פורסמה גם בידיד בעתונו "דער טאג" (היום). כשנה וחצי לאחר מכן החלה לפרסם גם ב"הצפירה", שהופיע בוורשה, בעריכתו של נחום סוקולוב (2.10.1903). שנתיים לאחר מכן, פירסמה גם ב"הזמן" שהופיע בוילנה בעריכתו של בן ציון כ"ץ (13.2.1905). מאז נעשתה לאורחת

המרכזיים - החינוך - באחת הבמות המרכזיות של הדור, והביעה את דעתה כשווה בין שווים, מנקודת מבט נשית מובהקת, גלויה וגאה. אין היא נרתעת מלהיות בת פלוגתא של הכותבים לפניה, ולהוכיח אותם על התעלמות ודעות קדומות. אין זה המשך ישיר, וספק אם הכירה את מאמריהן של קודמותיה, ובראשן טייבה סג"ל, שכתבה עשר שנים בדיוק לפניה, ולכן גם זו ראשונית.

שנות התשעים של המאה ה-19

חמדה בן יהודה (1873-1951) היתה בת למשפחת המשכילים יונאס. בגיל עשרים החלה את השתתפותה בכתבי העת של אליעזר בן יהודה בעלה, כשנה לאחר עלייתה לארץ ישראל (1892) ונישואיה לו, לאחר שנתאלמן מאחותה הבכירה דבורה. אין ספק שבחזית זו של ראשונות, היא ראויה לתואר: העתונאית הארץ ישראלית הראשונה. שכן, לא רק שהשתתפה בכתבי העת של המשפחה, בסיפורים, בכתבות, בתרגומים ובמדורי האופנה, אלא היתה שותפת פעילה בעריכת העתון, ולא פעם אחראית יחידה. סיפוריה התפרסמו בעתוני המשפחה: "הצבי", "ההשקפה" ו"האור", וכן בעתוני הילדים שלה. "עולם קטן", שהופיע בעריכתה בירושלים (1893), הוא עתון הילדים העברי הראשון (אופק). יש לה זכות ראשונים כפולה ומכופלת: בעריכת עתוני המשפחה; בעריכת העתון העברי הראשון לילדים; בעריכת מדור המיוחד לנשים; בזיאור של הכתבה בכלל ובתחום האופנה בפרט. ייתכן, שעשתה גם מאמצים לעיבוד השתתפותן של נשים בעתונות (אירה יאן). היה זה בעלה, אליעזר בן יהודה, שעודד אותה לכתוב בעתונו ובעברית, בשעה שטענה "שעדיין אין היא יודעת את הלשון וספרותה, ושכלל אין לה נטיות לכתובה." על כך כתב לה:

דרישת השעה היא, שהאשה תחזור לתוך הספרות העברית. רק היא תכניס רגש, רוח, גמישות וגונים דקים וחליפים לתוך הלשון העברית המתה, הנשכחת, הזקנה, היבשה והקשה. פשטות ודייקנות במקום מליצה נפרות.²

חמדה בן יהודה החלה את השתתפותה ב"הצבי" (תרנ"ו - 1896) ב"תרגומים שונים" במדור "עזרת נשים", ולאחר מכן (תרנ"ז) עברה לשורה של "מכתבים מירושלים" בחתימת: חידה. למעשה, היו אלה הכתבות העתונאיות הראשונות של "מראות מחיי ירושלים" כמו שרואים בשוקים ורחובות בכל יום" (ירדני: 301). אמנם סימני העריכה של בעלה ניכרו בהם; היה עליה לעמול הרבה כדי לטשטש את עקבות הדמויות בשר ודם בכתבות אלה, למניעת זיהוי הנוגעים בדבר, והיו הסרונות נוספים, ובכל זאת, היה בהם חידוש ב"נעימתם האינטימית, הקלות והלבביות שלהם" וניגוד בולט לנוסח הפאטטי והאירוני של העתונות העברית (שם: 301).

ע. בן עזרא, במאמרו "ספרות עברית באמריקה" ("הדואר", תש"ז) הזכיר שורה ארוכה של נשים שהשתתפו בכתבי העת העבריים באמריקה במכתבים (או: מאמרים) בענייני חינוך ותרבות. השתתפות זו נעשתה בעיקר מעל דפי כתב העת "העברי", שהופיע בניו יורק בעריכת כתריאל צבי שרהון בשנים 1891-1896. פירוט זה מאופיין בכתביה מתגשאת שלא נעדר בה יותר משמץ של לגלוג על הנושאים "המשמחים" את הנשים, ועל כתיבתן המליצית והמעורפלת. הוא מרבה "לחלק ציונים" לכתבת הנשים שהוא מזכיר: ראוע דאמאש מבוסטון ("העברי" 1895, גל' 10) ה"מספרת בשמחה" איידא סוזאן מפילדליפיה ("העברי" 1895) ש"אינה מסתפקת רק בשאלות הבערות בפרק הזמן ההוא. היא מתעניינת גם בישוב מאמר חז"ל שהיה אופנה ספרותית באותה תקופה". חיה אלטמאן וסופיה קאפלאן התעניינו ב"שאלת החינוך העברי בכלל וחינוך הבנות בפרט" ("העברי" 1895-1898). הוא מביא את הצעתה של סופיה קאפלאן ה"מבקשת מן העורך שיקצה בעתונו קרן-זוית לבנות שם עזרת נשים להיות לנו במקום מיועד". ("העברי" 1895 גל' 10).

מעמודי העתונות העברית שבאותה תקופה". (ע. בן עזרא).

יהודית אייזנברג, לימים, הררי (או: הררית), החלה את דרכה הספרותית בחוברת השנייה של כתב העת "העומר" (אלול תרס"ז-תשרי תרס"ח), שהופיע ביפו בעריכתו של ש. בן ציון. היא היתה האשה היחידה בו, בין למעלה מ-30 משתתפיו, על אף מאמצי הגדולים של העורך להרחיב את מעגל הכותבים. ספרה "אשה ואם בישראל", (תשי"ט) הוא אחד הספרים הראשונים, אם לא הראשון, המציג בצורה מרוכזת את פועלן של עשרות רבות של נשים בתחומי החברה והתרבות "מתקופת התנ"ך עד שנת העשור למדינת ישראל". בדיקת המפתח של כתב העת החשוב והמרכזי "השילוח", מראשית הופעתו (תרנ"ז - אוקטובר 1896) ועד מלחמת העולם הראשונה (כרך כ"ט, תרע"ד-1914) מגלה שבשנות עריכתו של אחד העם (עד תרס"ג - 1903) לא השתתפה בו אף לא אשה אחת. רק בשנות עריכתו של יוסף קלוזנר (החל משנת תרס"ג) החלה, המש שנים לאחר מכן, השתתפותן של נשים, מעטות - 4 בלבד - ובהפסקות ארוכות זו מזו.¹⁸ כולן החלו את צעדיהן הראשונים בספרות במנות אחרות: נחמה פוחצ'בסקי, החל מכרך י"ח (תרס"ח); דבורה בארון נמצאה ארויה להשתתף רק לאחר שפרסמה למעלה מ-40 סיפורים, החל מכרך כ"ד (תרע"א); זוהי שפירא החל מכרך כ"ח (תרע"ג) ובאותה שנה פורסם בשני המשכים גם סיפורה של אירה יאן.

נשים בעתונות מפלגות הפועלים

התדמית הנפוצה היא שהנשים חברות מפלגות הפועלים בארץ ישראל, בראשית המאה ה-20, היו שותפות שוות וזכויות בתוכנות ובזכויות. על אף שדעה זו, הופרכה זה מכבר במחקרים לא מעטים, עדיין יש לה אחיזה. בדיקת השתתפותן של נשים בשני כתבי העת של מפלגות הפועלים - "הפועל הצעיר" ו"האחדות" ביטאונה של "פועלי ציון", מחלישה את התדמית ומחזק את מסקנות המחקרים.¹⁹ מספר הנשים שבהם מועט ביותר, השתתפותן נדירה והתכנים של מאמריהן בדרך כלל שוליים. השתתפותן העיקרית ממשיכה את ה"מסורת" הקודמת: צורת המכתב ונושאי החינוך. עם זאת, רב באופן יחסי תחום הדיווח, מוועידות המפלגה, מוועידות הפועלות ומכינוסים שונים, יהוד עם "כרוניקה". אלה הם תחומים אינפורמטיביים שלא היתה להם יוקרה רבה בעתונות העברית שהחשיבה במיוחד את הצד האידיאולוגי והעיוני. הם מצטרפים ל"כתבות" של נחמה פוחצ'בסקי, חמדה בן-יהודה ואחרות לפנייהן. עם זאת, אילי כאן טמונה ראשיתן של הנשים בכתיבה העיתונאית.

בשני כתבי העת מילאו שתי נשים תפקידים בכירים של עורכים: דבורה בארון כעורכת המדור הספרותי של "הפועל הצעיר" ורחל ינאית (בן צבי) כחברת מערכת "האחדות". אין ספק שיש בכך יותר ממראית עין של התקדמות. מראשית הופעתו של "הפועל הצעיר" (תרס"ז-ח) ועד מלחמת העולם הראשונה הופיעו 8 כרכים, במשך 7 שנים אלה השתתפו, לפי מפתח "הפועל הצעיר", בנוסף על דבורה בארון, עוד 10 נשים: 11 בסך הכל. המספר המועט בולט עוד יותר גם בשל כך שביותר מחצית הפעמים זוהי השתתפות מועטה מאוד: פעם פעמיים בלבד.²⁰

נושא "הנשים" כלל אינו קיים בשנים אלה. הוא מופיע לראשונה במפתח החל מתרע"ט (כרך י"ב). מאז ועד תשי"ז (כרך מ"ט) במשך 38 שנים, נרשמו במפתח רק 40 פריטים, ממוצע של כמעט בשנה.

ההתחלה היתה דווקא "מבטיחה". ניכר המאמץ המכוון לשיתוף נשים. בשנה הראשונה להופעת "הפועל הצעיר" השתתפו שלוש נשים. הראשונה, יהודית הררית בחוברת השלישית של השנה הראשונה (תרס"ח) ובחוברת 10/11 השתתפו יחד נחמה פוחצ'בסקי ואירה יאן. לשתי הראשונות היתה זו השתתפות

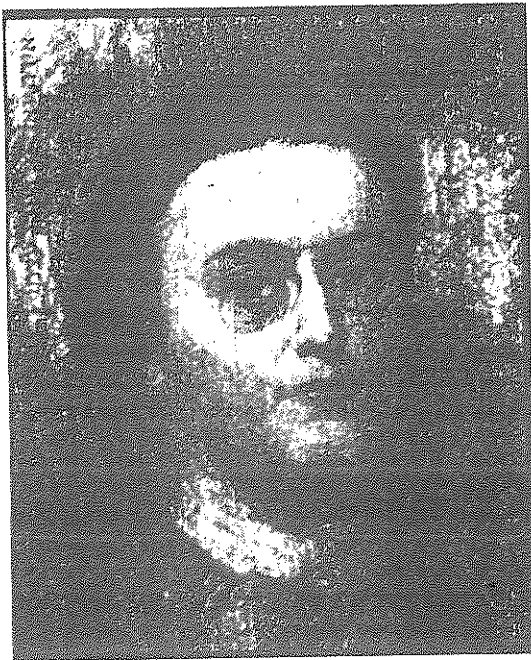
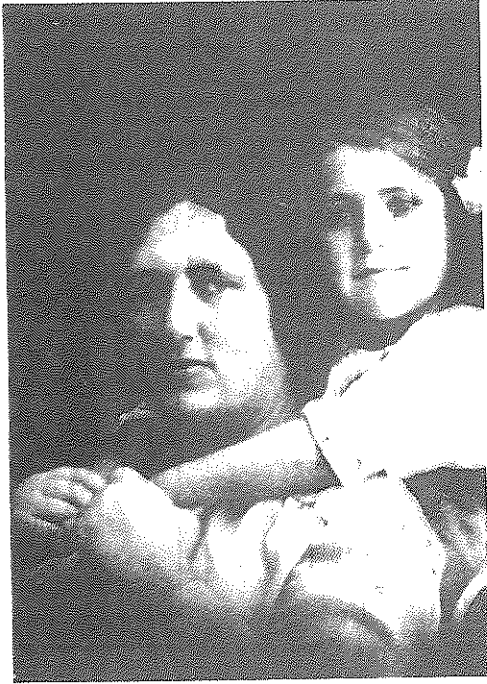

דיוקנה של חמדה בן יהודה באיור על אפרים משה ליליין (זוהי השערה של חוקר ארץ ישראל גרשון גרא)

רצויה בכל כתבי העת של התקופה הוותיקים והחדשים, לרבות כתבי עת לנוער, בדרך כלל כאשה יחידה. לאחר עלייתה לארץ ישראל (דצמבר 1910) פורסמו כל סיפוריה ותרגומיה ב"הפועל הצעיר" שהיתה עורכת המדור הספרותי שלו (על כך ראה בהמשך), להוציא סיפורים אחדים ב"מעברות", ביטאונה הנוסף של המפלגה, וסיפור אחד בכתב העת לנוער "מולדת" בעריכתו של ש. בן ציון, עמיתה לעשייה הספרותית בארץ-ישראל ושכנה למגורים בנווה צדק. מרים, אשת הר"ר יצחק וורניקובסקי, ילידת סלונים שבפולין, ממחישה גם היא את החוקיות המשפחתית הקבועה: "אביה היה איש אמיד ומשכיל, ושכר מורה לבתו היחידה ללמדה תנ"ך, דקדוק וגם תלמוד. כשרונותיה היו יוצאים מן הכלל, שירי יל"ג ומיכ"ל היו שגורים על פיה". הרכילות שליוותה את פרסומיה בעתונות העברית, מעידה עד כמה לא האמינו הקוראים בכשרונותיה וביכולתה של האשה:

מאמריה עשו רושם על העורכים והקוראים, עד שהתחילו לרנן אחריה, כי היא כותבת את מאמריה במסירת קולמוס, כלומר, בעלה ד"ר וורניקובסקי כותב את המאמרים וחותם בשם אשתו. הדברים הגיעו לידי כך שהעורך של "המגיד", ש. פוכס, בא לקניגסברג לבית וורניקובסקי, ולאחר ששוחח עברית עם מרים שעות אחדות בעניני ספרות, ביקש ממנה לכתוב מאמר בשביל "המגיד" לחג הפסח. ומכיוון שהזמן קצר יחכה ביתם עד שתגמור את המאמר.

כך נולד המאמר "בשביל נשים צדקניות", שפורסם ב"המגיד החדש" שהופיע ב"וויין-קראקא" (וינה-קרקוב) בעריכתו של פוכס (תרס"ב [1901] גל' ט"ז-י"ז). עם הגיעה לאמריקה עם בעלה "פרשה לגמרי מן הספרות העברית היתה לאשה יושבת בית" בעוד שבעלה ד"ר יצחק וורניקובסקי "היה אחד

ארבע מהנשים שבלטו בכתיבה העיתונאית-ספרותית בארץ ישראל של שלהי המאה ה-19 וראשית המאה ה-20: נחמה פוחצ'בסקי, שרה טהון, עם בתה (שתיהן למעלה); דבורה בארון (למטה מימין), אירה יאן (למטה משמאל)

ותית
נופיע
מ-30
ים.
אם,
שים:
אל".
נעתו
נ"ד-
תפה
ס"ג)
גד -
מות:
צאה
כ"ד
שני:

שית
זו,
נותן
ות"
ים.
יתן
מת:
דות
הם
יבה
זמה
יתן

ורה
נבי'
נות.
ולם
על
עט
טה:

תח
שמו

ים.
ה:
/1
ות:

נושא אחד בלבד בענייני היגוך; סוגיה מלמוד פרסמה "מכתב אל המערכת"; ושולמית רופין חתומה על "חרוניקא" אחת;²³ אירה יאן, כתבה סיפור אחד, שתורגם, קרוב לוודאי בידי ידידתה רחל ינאית. זהו הסיפור היחיד של אשה בכתב העת ("דבש מסלע"). זהו כל "היכול".

נשים בעתונות הילדים

לכאורה, עתוני הילדים היו צריכים להיות במה אידיאלית לפרסומיהן של נשים, מכל הבחינות האפשריות: מעמדן השולי, עיסוקן "הנשי" בחיגוך הילדים, מעמדה ה"נחות" של ספרות הילדים, ועוד כיוצא בזה "מידות טובות". למעשה, תהליכי השתתפותן של הנשים בעתונות הילדים לא היו שונים בהרבה מאלה שבעתונות הכללית למבוגרים. גם הם נוסדו על ידי גברים והרוב המוחלט של משתתפיהם היו גברים אף הם. אותן שלוש הנשים שכתבו בעתוני הגברים חזרו וכתבו גם בעתוני הילדים: חמדה בן יהודה, נחמה פוחצ'בסקי ודבורה בארון. חמדה בן יהודה שהיתה שותפת מלאה לעריכת עיתוני המשפחה: "הצבי", "השקפה", "האור", יזמה כאמור לעיל גם את עתון הילדים "עולם קטן" כ"הוספה חדשה" ל"האור", וערכה אותו, או השתתפה בעריכתו (ירושלים, טבת תרנ"ג-השון תרנ"ד). בעתון זה השתתפו ארבע נשים, "מספר שיא": נחמה פוחצ'בסקי, מרים פפרימיסטר, נחמה גיסין ורחל ניימן (אופק; ירדני: 290). ב"החיים והטבע" בעריכת י.ב. לבנר (וילנה, תרס"ה-תרס"ו), השתתפה בנוסף על דבורה בארון, בת שבע גרבלסקי, שנעשתה לימים המו"ל של כתב העת לנוער "עדן" בארצות הברית. ב"עולם קטן" בעריכת א.ל. בן-אביגדור, (ורשה 1901-1905) פרסמה גם לאה לב.²⁴ כמו כן נזכר שמש של בני משפחה אהרנסון; אלכסנדר, רבקה ושרה. דבורה בארון השתתפה גם בעתוני הילדים והנוער: "החבר", "הפרחים", ובארץ ישראל: "מולדת" כאשר יחידה ("המחצית הראשונה": 315-320). דומה שזה פחות או יותר כל המצאי, בתקופת הראשונה של עתונות הילדים העברית בגולה ובארץ ישראל.

נשים בעריכה

סקר זה על נשים בעריכה יכול להסתיים עוד לפני שהתחיל. עד מלחמת העולם הראשונה אפשר להזכיר את שמותיהן של שלוש בלבד: חמדה בן יהודה, העורכת הראשונה בעתונות העברית, שהיתה שותפת מלאה לעריכת עיתוני המשפחה, כולל אחריות בלעדית על מדור האופנה ועתון הילדים. ייתכן שאפשר לראות במדור האופנה של חמדה בן יהודה, את החוליה הראשונה בעברית לעתונות נשים, כזו המיועדת בראש וראשונה לקוראות. מדור זה התחיל ב"הצבי" בתרנ"ו, ביזמתו של יצחק-אייזיק בן טובים, שהמליץ לפתוח בעתון: "עזרת נשים" (ירדני: 261). השנייה היתה דבורה בארון שערכה (מבלי שנזכר שמה) את המדור הספרותי של "הפועל הצעיר" לצד בעלה העורך הכללי יוסף אהרנוביץ, החל משנת תרע"א (1911) ועד להתפטרותם של בני הזוג מן העריכה בתרפ"ג (1923). השלישית היא רחל ינאית (בן צבי), שהיתה חברת המערכת של השבועון "האחדות", ביטאונה של מפלגת "פועלי ציון", יחד עם חברי המערכת האחרים: יצחק בן צבי, אלכסנדר חשין, דוד בן גוריון ויוסף חיים ברנר. העורך בפועל היה יעקב זרובבל. צירופה למערכת היה, אולי, "תשובה" ל"אשה" של "הפועל הצעיר" דבורה בארון, (קרסל, תולדות: 106).

לשלוש עורכות אלה אפשר לצרף גם את חנה לונץ (בולוטיץ), שסייעה בידי אביה אברהם משה לונץ בעריכת כתבי העת העוסקים בחקר ארץ-ישראל, החל משנת 1909 (ברלוביץ).

נשים עורכות בעתונות ובכתבי העת העבריים, היתה ונשארה תופעה נדירה וייחודית במשך שנים רבות. הנשים המעטות ששימשו כעורכות, בתקופה

דבורה ברין.

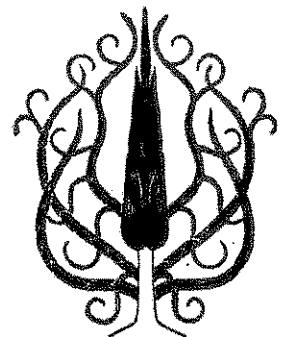
בְּאִיזָה עוֹלָם?

I

קָקָה חֲטָקָה... אַמָּא תִּזְרַת בְּתוֹךְ הַחֵדֵר
הָצַר כִּמְבַקְשָׁת דְּבִי, טוֹפַחַת בִּידָה עַל רֵאשִׁיהָ
וְעַל לֶבָה וּכְבִי עֲצוּר תִּקְרָא:
— אוֹ לֵי, וְאוֹ לְעוֹלָמִי אוֹ לְעוֹלְמִי
וְאֵרָה לִ—...—

מִשְׁפִּיטָה אֲנִי אֶת עֵינֵי בִשְׁתֵּי דֵי וּמִסְתַּכַּלַת
מִד לִגַּל הַלְּמַם וְהַכְּתוּת שֶׁכְּמִמָּה הַשְּׁנִיה — שֶׁם
אַבָּא הַחֹלֶה. לְאוֹר הַמְּנוּרָה הַמְּדוּשָׁה הַשְּׁחֵר וְיָאָה
אֲנִי שְׂרֵאשׁוּ טוֹפֶשֶׁל אֲתוֹרֵנִית וְעֵינַי לֹו פְּקוּתָה.
רַחֲמֹת — הִנֵּה הוּא טוֹשֵׁט אֶל הָאוֹר יֵד צְנוּטָה
וְחֵרָה. מִבִּישׁ אֲלֵי וּשְׁפִתָיו נְעוּת...—

— אַבָּא, אַבָּא! — צִעֲקָה — וְרוֹמַמַת כְּסוּדָר וּמִחֲמִים
כִּמְצִי מְתוֹךְ הַמְּטוּה פּוֹרֶשֶׁת אֶת שְׁתֵּי יְדֵי כֻלְפֵי הַפִּנִים הַמְּקִרְרִים. אֲבָל הָאֵם חֲסֵמָה בְּעֵדֵי אֶת הַדָּרֶךְ
— לֹא, רַחֵל! — נִלְךְ וְנִקֵּעַ שְׁמַיִם בְּקוֹלָנוּ וְנִשְׁחַחַת בְּחַפְלָה לְפָנֵי רַבּוֹן הָעוֹלָמִים —
אוֹלֵי יָחִים אוֹלֵי יָחִים...—
אֲנִי נִקְלַמַת אֶל תוֹךְ הַקְּלָו וְקָרָתוֹ שֶׁל הַבּוֹקֵר, נִזְרַת אֲחֵרֵי אַמָּא. כִּשְׂרֵפֵי כוֹשֵׁלֹת
וּכְסוּת רַחֵל מְנַשְׁשׁוֹת כִּמְבַקְשׁוֹת אֶת קִרְקַע־וְרַחֲוֹב — וְהַטְעוּת מְחַשִּׁיכָה אֶת אוֹר עֵינַי.

פתיחת סיפור קצר (ציור בלשון הימים החם) של דבורה בארון בירחון "מולדת", תרע"א-1911

ראשונה ואחרונה ואילו אירה יאן המשיכה גם בכרך ב' (תרס"ט) בסיפור וב"יומן" בהמשכים.²⁵ למאמץ זה לא היה המשך של ממש. שיר יחיד, "גד נשמה", פירסמה מרים שמחון בכרך הרביעי, תרע"א (חוברת ז') ובאותה שנה פירסמה וזבה פכזנר רשימה על טולסטוי (חוברת ט/ז). שרה מלכין, החלה את השתתפותה בתרע"ב (כרך ה') בנושא הקשור ל"פועלות בכנרת", והמשיכה פה ושם בהפסקות ארוכות. שרה טהון עסקה גם היא ב"שאלת הפועלות החקלאיות" בשנת תרע"ג (כרך ו') ועוררה ויכוח בהשתתפות נשים נוספות תחת החתימה: "קבוצת פועלות". לזויכוח הצטרפה גם חתיה ליברזון, חנה גיטל פיארשטיין חתומה באותה שנה על "מכתב למערכת" (חוברת 49/50). עדה פישמן (מימון) החלה את השתתפותה בתרע"ד (כרך ח') ב"מכתב למערכת", ומאו השתתפה לא מעט בעניינים מפלגתיים כולל אלה הקשורים בנשים.

מצב עגום דומה היה גם ב"האחדות". כתב העת הופיע ב-6 כרכים מתמוז-אולול תרע"ע (1910) ועד י"ג בטבת תרע"ה (שלהי 1914). במפתח נזכרו שש נשים בשמותיהן המלאים.²⁶

שתיים מבין המשתתפות, שרה טהון ואירה יאן, השתתפו בשני כתבי העת, כך שהמספר הכולל של הנשים בשני עתוני הפועלים היה נמוך עוד יותר.

הבולטת בכולן היא, כצפוי, רחל ינאית (בן-צבי) הכותבת בענייני המפלגה ובעניינים העומדים על הפרק; שרה טהון יחד עם דבורה פלדמן חתומות על

7. על חליפת המכתבים של נשים כקוראות ספרות עברית, במיוחד עם יל"ג ראה, פיינר: 488; על חליפת המכתבים של נחמה פוחצ'בסקי עם יל"ג, ראה, "דבש מסלע", וכן, גוברין, יל"ג. נכלל בספרי "קריאת הדורות. ספרות עברית במעגליה", הנמצא בהדפסה, הוצאת גוונים ומכון כץ באוניברסיטת תל אביב.

8. פיינר, פרק ח: "הנשים הסופרות - תודעה עצמית ומלחמת הנשים", דוגמאות בודדות נוספות הביאו קודמיו ע. בן עזרא, משנות ה-90 של המאה ה-19 ומן השנים הראשונות של המאה ה-20, והררי.

9. יש לשער שנפלה טעות בשנה העברית או הלועזית וצ"ל: תר"ח, שכן העתון החל להופיע בתר"ז.

10. עליה: קרסל, לכסיקון. תאריך לידתה שנוי במחלוקת, כפי שמעידה הערתו של קרסל. התאריך אצל הררי: 192 הוא 1841; וכך גם אצל פיינר: עמ' 488. ספרו של שמואל ורסס עליה, נמצא בדפוס.

11. הוא מסתמך על מחקריהם של קיזרלינג ואברהם יערי הנוכחים בהערותיו.

12. ראה לעיל הערה 7.

13. מיום 6.7.2000, וראה גם הערה 10. מכתבי מ"ל לילינבלום אליה משנת 1869 ו-1870 פורסמו ב"כתובים", תרפ"ז ותרפ"ז. פיינר: 490 הערה 148.

14. קרסל, לכסיקון. ע. בן עזרא, פרט בהרבה את מסלול לימודיה וידיעותיה ואת פרטי חייה ויצירתה.

15. אף על פי שצדריבוים היה שושבינה הראשון בפועל, הרי בהתבטאויות אחרות שלו, התפלמס עם לילינבלום שדרש להעניק לאשה זוויה. ראה לעיל הערה 3. וכן פיינר: 473 הערה 84.

עורכת רחל ינאית (מימין) – במערכת הראשונה של "האחדות", ירושלים 1910 שבין שתי מלחמות העולם ובמדינת ישראל, הן בבחינת יוצא מן הכלל המבליט את הכלל. על אף הגידול במספרי הנשים העורכות בשנים האחרונות, במיוחד בעריכת כתבי עת מקצועיים, הרי בתחום ביצועי, אחראי ויוקרתי זה, טרם התחוללה המהפכה הנשית העוברת בשני העשורים האחרונים על הספרות העברית והישראלית.

תודה לפרופ' שמואל ורסס על עצותיו המועילות. תודה מיוחדת לענת ברעם-אשל על עזרתה.

16. מצוטט לפי ירדני: 301. המקור: ספרה של חמדה בן יהודה: "בן יהודה חייו ומפעלו", עמ' 118. גליה ירדני הקדישה פרק מיוחד ל"מכתבי חמדה בן יהודה", עמ' 301-303.

17. הררי הקדישה מדור מיוחד ל"סדרות ומדפיסות עבריות" ומוכירה בו את שמותיהן של כ-20 נשים.

18. מספר זה לא גדל בהרבה גם לאחר מלחמת העולם הראשונה.

19. לשני כתבי עת אלה יש מפתחות שנערכו בידי ג. קרסל.

20. יש לשער שהיו נוספות שלא זוהו בשל החתימה בפסבדונים וגם בשל העדר השם הפרטי וכאלה שחתמו חתימה קיבוצית אנונימית. כך, למשל, קרוב לוודאי שמאתורי הכינוי "בת אכר" מסתתרת אשה. בשני "המפתחות" נזכרים שמות פרטיים של נשים ולאחריהם הציון: חברה, ויש לשער שהמדובר בחברה בסגול מתחת לחי"ת ולא באשה. חתימות כאלה לא נספרו כאן. לא נכללו כאן גם דוגמאות כגון: "השתתפותה" של חנה פרומקין יחד עם כרמי איזנברג החתומים על "השתתפות באבל על מות יהודה טלר", תרע"ג, חוב' 21.

21. דבריה תורגמו מרוסית. ראה "דבש מסלע".

22. באותם מקרים שנוכרה רק האות הראשונה של השם הפרטי, קיימת אפשרות שהמדובר בכותבת. כגון: ד. קפלנוביץ שפרסם/מה סיפור בשם "החברה רבקה".

23. שולמית רופין נספדה על ידי א. סופר ב"הפועל הצעיר", תרע"ג.

24. בן עזרא ששיבח את סיפורה, הזכיר גם את השתתפותה ב"הצפירה" וב"הזמן".

1. גיתות יסודי של "הופעתה של האשה היהודייה המודרנית", ראה במחקרו של שמואל פיינר הדן בהשכלת הנשים בכלל ולא רק בהשכלתן העברית, וכן במה שכתבו גברים על נשים. וכן במחקרים הנוכחים ברשימת הביבליוגרפיה.
2. ביטוי מטפורי לכך נמצא בסיפורה של דבורה בארון "קדישה" (תרס"ח) ("המחצית הראשונה").
3. כך, למשל, אלכסנדר צדריבוים עצמו, בעקבות פרץ סמולנסקין לפניו, "התייחס בספקנות רבה לשוויון מעמד האשה" וטען שאין כל אפשרות טבעית לשחרור האשה". (פיינר: 473 והערות 83-84). אבל בשבועון ביידיש "קול מבשר" בעריכתו ובהשראתו, לא רק שנתן במה לעשרות נשים בתחומים שונים ומגוונים, אלא גם ליווה את דבריהן בהערותיו. כעורך זיהה את הפוטנציאל הגנוז בקרב הקוראות, שהיוו חלק נכבד מקהל הקוראים החותמים והקונים, להגברת הפופולריות, ויעד את העתון במפורש ובמישרין גם אליהן (ורסס).
4. מדיניות זו אכן הצליחה, והביאה לתגובות של הפתעה וסקרנות מצד הקוראים. דוגמה לכך, אפשר לראות במכתבי קוראים שנשמרו בארכיונה של דבורה בארון ("המחצית הראשונה").
5. קלוזנר; הררי; קרסל, לכסיקון. מאז מתפרסמים מדי פעם בעתונות ובכתבי העת רשימות שונות עליה.
6. אצל הררי, תאריך הלידה הוא 1808.

ביבליוגרפיה

אופק, אוריאל. "ספרות הילדים העברית. ההתחלה", תל-אביב, תשל"ט.

בן עזרא, ע. "ספרות עברית באמריקה", "הדואר", גיליון היובל במלאות לו 25 שנה, כרך 26, חוב' כ"ט, ד' בסיון תש"ו, עמ' 846-850.

ברזל, הלל. "שירת חיבת ציון", תל אביב, 1987.

ברלוביץ, יפה. "רחל מורפורגו", סדן, מחקרים בספרות עברית. פרקים נבחרים בשירת נשים עברית", כרך ב', תשנ"ו, עמ' 40-11.

החדשה", עבודת גמר לתואר מ"א לספרות עברית, אוניברסיטת תל אביב, נובמבר 1999. רשימה ביבליוגרפית של פרסומיה, בעמ' 135-138.

ירדני, גליה. "העתונות העברית בארץ ישראל בשנים 1863-1904", תל-אביב, 1969. כהן, ישראל (עורך). "סופרים עברים שנספו בשואה", גנוזים, כרך ה' שנה 10, חב' 81, ניסן תשל"ג. ברשימה זו שמות 62 סופרים.

עוגן, יצחק (עורך). "שירה עברית. מרמח"ל עד פינס", תל אביב תש"ח. פיינר, שמואל. "האשה היהודייה המודרנית: מקרה-מבחן ביחסי ההשכלה והמודרנה", ציון, שנה נ"ה, תשנ"ג, עמ' 453-499.

קלוזנר, יוסף. "תולדות הספרות העברית החדשה", 6 כרכים, ירושלים [תש"א] מהדורה שנייה, 1953, עמ' 38-49.

קרסל, ג. "תולדות העתונות העברית בארץ-ישראל", ירושלים תשכ"ד.

קרסל, ג. "לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים", 2 כרכים, תל אביב תשכ"ה; תשכ"ז.

ברלוביץ, יפה. "סיפורי נשים בנות העליה הראשונה", תל אביב תשמ"ה.

גוברין, נורית. "העומר. תנופתו של כתב עת ואחריתו", ירושלים, תש"ם.

גוברין, נורית. "דבש מסלע. מחקרים בספרות ארץ ישראל", תל אביב 1988.

גוברין, נורית. "המהצית הראשונה. דבורה בארון חייה ויצירתה", ירושלים 1988.

גוברין, נורית. "יל"ג - שירים לעת מצוא", סדרן. מחקרים בספרות עברית", עיונים ביצירתו של י"ל גורדון, כרך ג', בעריכת זיוה שמיר, הוצאת מכון כץ באוניברסיטת תל אביב, תשנ"ח, עמ' 155-186. נכלל בספרי "קריאת הדורות", הוצאת מכון כץ ואוניברסיטת תל אביב, הנמצא בהדפסה.

גלבוע, מנוחה. "לקסיקון העתונות העברית במאה השמונה עשרה והתשע עשרה", ירושלים 1992.

הררי, יהודית. 'אשה ואם בישראל. מתקופת התנ"ך עד שנת העשור למדינת ישראל', רמת גן תשי"ט.

ורסס, שמואל. "קול האשה בשבועון היידיש 'קול מבשר'", "הוליות, דפים למחקר בספרות יידיש וזיקותיה לספרות העברית", כרך 4, קיץ 1997, עמ' 53-82.

יוקטן, רחל. "חווה שפירא - אם כל חי". מן הספרות הראשונה של הספרות העברית